

Podmioty uprawnione do złożenia wniosku o orzeczenie środka karnego naprawienia szkody (art. 46 § 1 k.k.)

KRZYSZTOF MITORAJ

Katedra Postępowania Karnego
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego

1. Jednym z podstawowych założeń nowoczesnej polityki karnej jest uwzględnienie prawnie chronionych interesów ofiary przestępstwa. W doktrynie podkreśla się, iż naprawienie szkody wyrządzonej pokrzywdzonemu przestępstwem lub zadośćuczynienie za wyrządzoną mu krzywdę należy do podstawowych zadań prawa karnego, które powinno stanowić regułę niezależną od tego, jaka kara lub środek karny został wymierzony sprawcy przestępstwa¹. Ustawodawca wykazuje w tym względzie m.in. tendencje do zwiększenia roli majątkowych środków karnych. Obowiązek naprawienia szkody oraz nawiązka przewidziane w art. 46 § 1 i 2 k.p.k. umożliwiają poszkodowanemu uzyskanie naprawienia szkody na podstawie wyroku sądu karnego bez potrzeby wdawania się w odrębne powództwo cywilne.

W razie skazania za przestępstwo spowodowania śmierci, ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, przestępstwo przeciwko środowisku, mieniu i obrotowi gospodarczemu lub

---

¹ A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Kraków 2007, s. 127.

przestępstwo przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową sąd na wniosek wskazanych podmiotów orzeka środek karny z art. 39 pkt 5 k.k. (art. 46 § 1 k.k.). Organ procesowy nie ma więc swobody w decydowaniu o orzeczeniu powyższego obowiązku, jeśli oskarżony został skazany za jedno z wymienionych przestępstw oraz wniosek złożyła odpowiednia osoba. Prawidłowe ustalenie podmiotów uprawnionych do dochodzenia tego obowiązku ma więc nie tylko swoje doktrynalne, ale i praktyczne znaczenie.

2. Prokurator i pokrzywdzony może aż do zakończenia pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego na rozprawie głównej złożyć wniosek, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k. (art. 49a k.p.k.). Natomiast sam artykuł 46 § 1 k.k. wskazuje, iż legitymacja do złożenia wniosku o naprawienie szkody jako środka karnego przysługuje **pokrzywdzonemu oraz innej osobie uprawnionej**. Wątpliwości może budzić okoliczność, iż ustawodawca w art. 46 § 1 k.k. nie wymienia wprost prokuratora jako podmiotu uprawnionego. Istotne jest więc rozważenie, czy w takim przypadku w świetle kodeksu karnego należy go zaliczyć do grupy „innych osób uprawnionych”, czy raczej uznać go za organ z nimi oraz z pokrzywdzonym równorzędny. Przed dniem wejścia w życie ustawy z 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. Nr 17, poz. 155), unormowanie zawarte w art. 52 k.p.k. stanowiło jedyną podstawę uprawnienia prokuratora do wykonywania praw pokrzywdzonego. Sąd Najwyższy w wyroku z 17 maja 2000 r. wyprowadził stąd wniosek, iż niezależnie od rezultatów rozpoznania zakresu zastosowania tego unormowania, ze względu na rodzaj sytuacji możliwych do objęcia jego działaniem, należy uznać, że właśnie na podstawie art. 52 k.p.k. prokurator jest „inną osobą uprawnioną” do złożenia wniosku, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k.² W świetle nowelizacji z 10 stycznia 2003 r. pozycja prokuratora uległa istotnej zmianie. Przepis art. 49a k.p.k. wymienia *expressis verbis* prokuratora jako podmiot uprawniony do złożenia wniosku o orzeczenie środka karnego obowiązku naprawienia szkody. Sąd Najwyższy podkreślił, iż od tego momentu uprawnienie

² Wyrok SN z dnia 17 maja 2000 r., V KKN 145/2000, OSNKW 2000, z. 8, poz. 64.

prokuratora do złożenia wniosku nie można wywodzić z treści art. 52 § 1 k.p.k. W ocenie Sądu Najwyższego na podstawie art. 49a k.p.k. prokurator stał się równorzędnym z pokrzywdzonym i „inną osobą uprawnioną” podmiotem legitymowanym do złożenia takiego wniosku³. W doktrynie wskazuje się jednak, iż „inne osoby uprawnione” to osoby, które zgodnie z art. 52 k.p.k. mogą wykonywać prawa pokrzywdzonego w razie jego śmierci przed wszczęciem postępowania lub w jego trakcie. Są to zatem osoby najbliższe lub prokurator. Zauważa się przy tym, że na podstawie art. 49a k.p.k. prokurator może także złożyć wniosek na rzecz pokrzywdzonego żyjącego⁴. Zgodzić się więc należy ze stanowiskiem Sądu Najwyższego, zgodnie z którym prokurator na podstawie art. 49a ma równoważne z pokrzywdzonym uprawnienie do wnioskowania o nałożeniu na sprawcę, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k., obowiązku naprawienia szkody. Oznacza to, że uzyskał on **samodzielną pozycję** w omawianym przypadku⁵. Nie mniej w mojej ocenie art. 52 k.p.k. nie traci na znaczeniu, pozwala on bowiem zaliczyć w kręgu „innych osób uprawnionych”, również, w wypadku śmierci pokrzywdzonego, działającego z urzędu prokuratora. Wejściu w życie przepisu art. 49a k.p.k. jest więc o tyle istotne, iż pozbawia argumentów zwolenników stanowiska uznającego, że prokurator ma uprawnienie do złożenia wniosku, o którym mowa w art. 46 k.k., jedynie realizując uprawnienia zmarłego pokrzywdzonego⁶.

3. W świetle powyższych rozważań można wymienić trzy grupy podmiotów uprawnionych do złożenia wniosku, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k. Są to **pokrzywdzony, prokurator oraz inna osoba uprawniona**.

Pokrzywdzonym jest **osoba fizyczna lub prawna, a także instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, choćby nie miała osobowości prawnej**, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo (art. 49 § 1 i 2 k.p.k.). W rozważaniach

³ Postanowienie SN z dnia 28 kwietnia 2008 r., I KZP 6/08, LEX 370233.

⁴ J. Giezek, N. Kłaczyńska, G. Łabuda, *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 363.

⁵ R. Stefański, *Podmioty uprawnione do złożenia wniosku o orzeczenie środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody*, Prok. i Pr. 2003, z. 9, s. 147.

⁶ Odmienne W. Grzeszczyk, *Główne kierunki zmian k.p.k.*, cz. I, Prok. i Pr. 2003, z. 5, s. 7.

doktryny i praktyki dotyczących zakresu ustawowej definicji pokrzywdzonego wyróżnia się dwa jej znaczenia. Literalna jego wykładnia pozwala bowiem na przyjęcie, że pokrzywdzonym jest ten, czyje (jakikolwiek) dobro prawne zostało naruszone lub zagrożone w wyniku zdarzenia, które jest przestępstwem (**definicja czysto procesowa**), jak i przyjęcie, że pojemność definicji pokrzywdzonego wyznaczona jest przez znamiona przestępstwa, w którego wyniku doszło do naruszenia lub zagrożenia jego dobra prawnego (**definicja materialna**)⁷.

Sąd Najwyższy w jednolitym orzecznictwie opowiedział się za materialną definicją pokrzywdzonego, stwierdzając, że odmienne stanowisko doprowadziłoby do nadmiernego „rozmycia” definicji zawartej w art. 49 § 1 k.p.k.⁸ W orzecznictwie podkreśla się, iż prawnie nieograniczony krąg podmiotów mógłby powoływać się na to, że ich dobra prawne zostały choćby tylko zagrożone przestępstwem. Przyjęcie natomiast materialnej definicji pokrzywdzonego umożliwi racjonalne ograniczenie kręgu podmiotów pokrzywdzonych przez przestępstwo. Według orzecznictwa chodzi tu przede wszystkim o przestępstwa popełnione w formie karalnego przygotowania, usiłowania oraz przestępstw z narażenia⁹.

Zgodnie z poglądami judykatury nie bez znaczenia jest również, iż przyjęcie materialnej definicji pokrzywdzonego pozbawia organy procesowe możliwości swobodnego, uznaniowego decydowania o tym, kto może być uznany za pokrzywdzonego w procesie karnym¹⁰.

Również w nauce prawa karnego zdecydowanie przeważają poglądy opowiadające się za materialną definicją pokrzywdzonego¹¹.

⁷ Uchwała SN z dnia 15 września 1999 r., I KZP 26/99, OSNKW 1999, z. 11–12, poz. 69.

⁸ Postanowienie SN z dnia 26 stycznia 2007 r., I KZP 33/06, LEX 227198.

⁹ Tak m.in. Uchwała SN z dnia 15 września 1999 r., I KZP 26/99, OSNKW 1999, z. 11–12, poz. 69; Uchwała SN z dnia 21 października 2003 r., I KZP 29/03, OSNKW 2003, z. 11–12, poz. 94; Postanowienie SN z dnia 26 stycznia 2007 r., I KZP 33/06, LEX 227198.

¹⁰ Postanowienie SN z dnia 26 stycznia 2007 r., I KZP 33/06, LEX 227198.

¹¹ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2002, s. 181; W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, Poznań 2000, s. 215; K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek, *Proces karny*, Katowice 2005, s. 192; R. Kmiecik, *Ustawowa definicja pokrzywdzonego (uwagi na tle art. 40 k.p.k.)*, *Annales UMCS, Sectio G.*, 1977, vol. XXIV, 9, s. 163–164; A. Rybak-Starczak, *Pokrzywdzony w postępowaniu karnym*, Pal. 2004, nr 7–8, s. 79–81; B. Gronowska, *Ochrona uprawnień pokrzywdzonego w po-*

Za pokrzywdzonego uważa się także **zakład ubezpieczeń**, w zakresie w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przez przestępstwo lub jest zobowiązany do jej pokrycia (art. 49 § 3 k.p.k.). W mojej ocenie z brzmienia art. 49 § 3 k.p.k. wynika, iż zakład ubezpieczeń nie jest pokrzywdzonym, a jedynie podmiotem traktowanym jak pokrzywdzony. Ustawodawca posługuje się bowiem sformułowaniem „za pokrzywdzonego uważa się” a nie „pokrzywdzonym jest”. Uznać tym samym należy, iż zakład ubezpieczeń otrzymał cechę, której co do zasady nie posiada.

Z literalnego brzmienia przepisu art. 49 § 3 k.p.k. wynika, iż sprawca może zostać zobowiązany do naprawienia szkody na rzecz zakładu ubezpieczeń. Koniecznie należy jednak uwzględnić fakt, iż co do zasady w przypadku pokrycia przez zakład ubezpieczeń szkody w ramach ubezpieczenia od odpowiedzialności cywilnej ubezpieczeń komunikacyjnych, zakładowi temu nie przysługuje żadne roszczenie do sprawcy. Cechą tego ubezpieczenia jest to, że zobowiązany do świadczenia jest w miejsce sprawcy właśnie zakład ubezpieczeń¹². Przez umowę ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej ubezpieczyciel zobowiązuje się bowiem do zapłacenia określonego w umowie odszkodowania za szkody wyrządzone osobom trzecim, wobec których odpowiedzialność za szkodę ponosi ubezpieczający albo ubezpieczony (art. 822 § 1 k.c.).

Umowa odpowiedzialności cywilnej jest umową obowiązkową. Nałożenie na sprawcę obowiązku naprawienia szkody na rzecz zakładu ubezpieczeń podważałoby zatem samą istotę stosunku ubezpieczeniowego, który istnieje pomiędzy sprawcą (klientem zakładu ubezpieczeń) a zakładem ubezpieczeń. W doktrynie wyrażono pogląd, iż sprawca, zawierając taką umowę, ma prawo oczekiwać, że w razie wyrządzenia szkody, nie będzie on ponosił za nią majątkowej odpowiedzialności. Zobowiązanie do naprawienia szkody wynikające z przestępstwa dro-

---

stępowaniu przygotowawczym. Zagadnienia karnoprocesowe i wiktymologiczne, Toruń 1989, s. 21; W. Posnow, *Sytuacja pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w polskim procesie karnym*, Wrocław 1991, s. 18; T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 2003, s. 203; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 1999; J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 2003, s. 181; M. Cieślak, *Polska procedura karna*, Warszawa 1984, s. 36–37.

¹² Uchwała SN z dnia 17 maja 2007 r., III CZP 150/06, LEX 258523.

gowego na rzecz zakładu ubezpieczeń jest więc pozbawione istotnego znaczenia praktycznego¹³.

Inaczej wygląda sytuacja, gdy zakład ubezpieczeń zobowiązany jest lub pokrył szkodę wynikającą z przestępstwa drogowego, spowodowaną np. przez złodzieja prowadzącego skradziony pojazd. W takim przypadku oczywiście pomiędzy sprawcą a zakładem ubezpieczeń nie ma stosunku ubezpieczenia. Nie ma więc podstaw, by zakład pozbawiony został prawa dochodzenia własnej szkody od takiej osoby. Tym samym zakład ubezpieczeń zobowiązany do wypłaty odszkodowania, np. z tytułu *autocasco lub odpowiedzialności cywilnej*, na rzecz właściciela skradzionego pojazdu lub uczestnika ruchu drogowego poszkodowanego w wypadku samochodowym przez sprawcę należałoby, moim zdaniem, traktować jak pokrzywdzonego. Dotyczy to również sytuacji, gdy zakład ubezpieczeń pokrył lub zobowiązany jest do pokrycia szkody wynikającej z takich przestępstw jak kradzież, podpalenie itp.

Wobec powyższych ustaleń istotna pozostaje kwestia, czy zakład ubezpieczeń może zgłosić skutecznie wniosek o nałożenie obowiązku naprawienia szkody poprzez świadczenie skazanego na rzecz tego zakładu.

S. Szyrmer wskazał, iż obowiązek naprawienia szkody może zostać orzeczony w wypadku **skazania za przestępstwo, które spowodowało wyrządzenie szkody**. Autor podkreśla, że w takim razie musi istnieć **bezpośredni związek** przestępnego działania i naruszenia dobra pokrzywdzonego, który w przypadku zakładu ubezpieczeń nie występuje. Bezpośrednią podstawą świadczenia na rzecz pokrzywdzonego jest bowiem umowa ubezpieczenia zawarta przez zakład w ramach jego działalności gospodarczej. Tym samym zakład ubezpieczeń nie może skutecznie złożyć wniosku, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k. Podstawą argumentacji autora pozostaje specyfika działalności zakładów ubezpieczeń, która opiera się nie tylko na pobieraniu składek na ubezpieczenie, ale również na wypłacie odpowiednich sum pieniędzy, gdy zachodzi zdarzenie określone w umowie ubezpieczenia. Taka wypłata nie może być, zdaniem A. Szymera, szkodą, o której mowa w art. 46 § 1 k.k. Ponadto przyznanie zakładowi ubezpieczeń legitymacji do wnioskowania i otrzymywania

---

¹³ Z. Gostyński, *Obowiązek naprawienia szkody w nowym ustawodawstwie karnym*, Zakamycze 1999, s. 170.

świadczenia w omawianym zakresie oznaczałoby objęcie prawnokarną ochroną o represyjnym charakterze roszczeń wtórnych (regresowych), a taka ochrona nie wydaje się uzasadniona¹⁴.

Powyższy pogląd wymaga rozważenia. Po pierwsze, należy zastanowić się, czy skuteczność złożenia wniosku o orzeczenie karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody zależy od „bezpośredniego” związku przyczynowego pomiędzy przestępstwem a szkodą, po drugie, rozważenia wymaga sama definicja pokrzywdzonego zawarta w art. 49 § 3 k.p.k., oraz po trzecie, istotna pozostaje kwestia dopuszczalności objęcia prawnokarną ochroną o represyjnym charakterze roszczeń wtórnych, mających charakter regresowy w przypadku zakładu ubezpieczeń.

Do ustalenia zakresu szkody jako przesłanki karnoprawnego obowiązku jej naprawienia niewątpliwie istotny pozostaje związek przyczynowy. W ramach powszechnie akceptowanego poglądu odpowiednie zastosowanie mają, w tym zakresie przepisy kodeksu cywilnego, dlatego też dla oceny w konkretnym przypadku przyczynowo-skutkowego powiązania pomiędzy przestępstwem a szkodą miarodajne będzie uregulowanie art. 361 § 1 k.c. W świetle powyższego artykułu odpowiedzialność sprawcy zostaje ograniczona do „normalnych następstw” działania lub zaniechania, z którego szkoda wynikła¹⁵. W doktrynie wskazano wątpliwość, czy posługiwanie się kryterium „bezpośredniości” na bazie obowiązujących przepisów dotyczących karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody jest uzasadnione. Zwrócono uwagę, że inaczej niż w przypadku powództwa adhezyjnego (art. 62 k.p.k.) przy obowiązku naprawienia szkody orzekanym jako środek karny ustawodawca nie przewidział, ani też nie przewiduje obecnie, żadnego wymogu „bezpośredniości”. W takiej sytuacji jego wprowadzanie może naruszać zasadę *lege non distinguente nec nostrum est distinguere*. Zależność przyczynowo-skutkowa wystąpi więc także wtedy, gdy chodzi o powiązanie pośrednie¹⁶. Wprowadzenie kryterium „bezpośredniości” mogłoby również wyłączyć dopuszczalność objęcia *lucrum cessans* zakresem pojęcia szkody jako obowiązku jej naprawienia.

---

¹⁴ S. Szyrmer, *Wybrane zagadnienia związane z orzekaniem obowiązku naprawienia szkody jako środka karnego*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2005, s. 74.

¹⁵ Z. Gostyński, *op. cit.*, s. 77–78.

¹⁶ Tamże, s. 82–83.

Warto także odwołać się do art. 62 k.p.k., w którym zakres roszczeń majątkowych dochodzonych przez pokrzywdzonego w postępowaniu karnym został ograniczony do tych, które wynikają **bezpośrednio** z popełnienia przestępstwa. Zarówno doktryna, jak i orzecznictwo aprobuje pogląd, że w procesie adhezyjnym można dochodzić tylko tych roszczeń majątkowych, które wynikają bezpośrednio z przestępstwa, przy czym tylko w przypadku roszczeń zakładu ubezpieczeń (art. 49 § 3 k.p.k.) może to być roszczenie regresowe, jeśli spełnione zostały wymogi przewidziane w tym przepisie¹⁷. Stanowisko to wydaje się aktualne również na gruncie art. 46 § 1 k.k. Zakład ubezpieczeń uważa się za pokrzywdzonego w zakresie, w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przez przestępstwo lub jest zobowiązany do jej pokrycia. Pozbawienie go instrumentów przewidzianych w art. 46 § 1 k.k. w zw. z art. 49a k.p.k. oraz 62 k.p.k. prowadziłyby w mojej ocenie do sytuacji, w której zakładowi ubezpieczeń, uważanemu za pokrzywdzonego w związku z jego odpowiedzialnością za szkodę, przysługują wszystkie uprawnienia pokrzywdzonego, z wyjątkiem dochodzenia roszczeń związanych z tą szkodą. Niewątpliwie nie można uznać, iż taki stan rzeczy był zamiarem ustawodawcy. Tym samym należy zgodzić się z poglądem opowiadającym się za dopuszczalnością dochodzenia przez zakład ubezpieczeń roszczeń, mających z natury rzeczy regresowy charakter, ze względu na szczególnie status przyznany zakładowi ubezpieczeń przez art. 49 § 3 k.p.k.¹⁸

4. Od pokrzywdzonego należy odróżnić podmioty wykonujące prawa pokrzywdzonego. Materialną podstawą orzeczenia obowiązku naprawienia szkody jest jej istnienie. Chodzi tu oczywiście o szkodę, którą poniósł pokrzywdzony i to jemu pozostawiono decyzję co do domagania się jej naprawienia. Inna osoba może żądać naprawienia szkody jedynie, gdy pokrzywdzony z przyczyn faktycznych lub prawnych nie może tego uczynić. W doktrynie podkreślono, iż ustawodawca mając powyższe na uwadze, upoważnił określone osoby do wykonywania

¹⁷ Wyrok SN z dnia 5 października 1971 r., V KRN 287/71, OSNKW 1972, nr 2, poz. 34; J. Grajewski, L. Paprzycki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 2006, s. 256; J. Bratoszewski i in., *Komentarz do kodeksu postępowania karnego*, Warszawa 1998, s. 309.

¹⁸ J. Bratoszewski i in., *op. cit.*, s. 309.

praw pokrzywdzonego¹⁹. Na podstawie art. 49 § 3a k.p.k. organy Państwowej Inspekcji Pracy mogą więc wykonywać prawa pokrzywdzonego w sprawach o przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową, o której mowa w art. 218–221 oraz art. 225 § 2 k.k., jeżeli w zakresie swego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania. W sprawach o przestępstwa, którymi wyrządzono szkodę w mieniu instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej, jeżeli nie działa organ pokrzywdzonej instytucji, prawa pokrzywdzonego mogą wykonywać organy kontroli państwowej, które w zakresie swego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania (art. 49 § 4 k.p.k.). O ile podmioty te mogą złożyć wniosek, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k., o tyle nie mogą stać się beneficjentem orzeczenia nakładającego powyższy obowiązek.

Żaden przepis przewidujący karnopravny obowiązek naprawienia szkody nie wskazuje osoby, na której rzecz następuje zobowiązanie do naprawienia szkody. W doktrynie przyjmuje się jednak, że określenie tego podmiotu należy do istotnych elementów treści orzeczenia o nałożeniu powyższego obowiązku. Nie można bowiem nałożyć na skazanego obowiązku naprawienia szkody nieokreślonym osobom, takiego bowiem obowiązku nie można wykonać²⁰.

Dotyczący obowiązku naprawienia szkody jako środka karnego art. 46 § 1 k.k. stanowi, w sposób pośredni, na czym rzecz następuje orzeczenie obowiązku naprawienia szkody w tym charakterze. Przepis ten stanowiąc, na czyj wniosek następuje orzeczenie obowiązku naprawienia szkody jako środka karnego, daje wskazówkę, kto jest beneficjentem orzeczonego przez sąd obowiązku naprawienia szkody w całości lub części przez skazanego²¹. Złożenie wniosku, w tym z art. 46 § 1 k.k., jest jednak **uprawnieniem procesowym** „pokrzywdzonego i osób uprawnionych” stąd też wyjaśnienie przełożenia go na uprawnienie o charakterze materialnoprawnym do stania się beneficjentem orzeczenia sądu nakładającego powyższy obowiązek wymaga, moim zdaniem, argumentacji.

¹⁹ R.A. Stefański, *Glosa do wyroku SN z dnia 17 maja 2000 r.*, V KKN 145/2000, OSP 2000, s. 23.

²⁰ W. Wolter, *Glosa do uchwały SN z dnia 23 grudnia 1971 r.*, VI KZP 44/71, NP 1972, nr 6, s. 1021.

²¹ Z. Gostyński, *op. cit.*, s. 168.

W orzecznictwie podkreśla się, iż podmiotem, na rzecz którego może nastąpić (i z reguły tak właśnie jest) orzeczenie obowiązku naprawienia szkody, jest pokrzywdzony²².

W doktrynie wskazuje się, że beneficjentem obowiązku naprawienia szkody nie może być organ kontroli państwowej. Może on co prawda wykonywać prawa pokrzywdzonego w warunkach określonych w art. 49 § 4 k.p.k., niemniej z przewidzianych w tym przepisie uprawnień procesowych nie wynika żaden materialnoprawny stosunek, który miałby wiązać skazanego z organem kontroli. Uznaje się bowiem, że zupełnie czym innym jest uprawnienie tego organu do występowania z wnioskiem stanowiącym niezbędny warunek nałożenia obowiązku naprawienia szkody, a czym innym jest prawo do stania się beneficjentem orzeczenia sądu nakładającego ten obowiązek²³. Podmiotem, na rzecz którego następuje orzeczenie obowiązku naprawienia szkody, jest więc, zgodnie z poczynionymi ustaleniami, wyłącznie pokrzywdzony (w tym przypadku jest nim instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, o której mowa w art. 49 § 2 k.p.k.). Natomiast, jeżeli nie działa organ tej instytucji, prawa pokrzywdzonego mogą **jedynie wykonywać** organy kontroli państwowej, które w zakresie swego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania (art. 49 § 4 *in fine* k.p.k.).

5. Kolejnymi podmiotami uprawnionymi do złożenia wniosku o naprawienie szkody są **zastępcy procesowi** (art. 51 § 1–3 k.p.k.). Tak więc, gdy pokrzywdzony nie jest osobą fizyczną, czynności procesowych dokonuje organ uprawniony do działania w jego imieniu (art. 51 § 1 k.p.k.), a gdy pokrzywdzony jest małoletni lub ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, prawa jego wykonuje przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje (art. 51 § 2 k.p.k.). W przypadku osoby nieporadnej, w szczególności ze względu na wiek lub stan zdrowia, jej prawa może wykonywać osoba, pod której pieczęć pozostaje (art. 51 § 3 k.p.k.).

Uprawnienie organu do reprezentowania podmiotu zbiorowego (osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej) wynikać będzie z przepisów prawa oraz uzupełniająco ze statutu danej

²² Postanowienie SN z dnia 28 kwietnia 2008 r., I KZP 6/08, LEX 47820.

²³ Z. Gostyński, *op. cit.*, s. 168.

jednostki. Pogląd ten wydaje się nie budzić wątpliwości, uwzględniając także orzecznictwo Sądu Najwyższego, gdzie wskazano, iż z art. 51 § 1 k.p.k. (normy o charakterze blankietowym) wynika odesłanie do innych przepisów, które w najrozmaitszy sposób kształtują uprawnienie do działania w imieniu osoby prawnej²⁴.

W przypadku osoby fizycznej w doktrynie podkreśla się, iż treść art. 51 § 2 k.p.k. jednoznacznie ogranicza możliwość wykonywania prawa pokrzywdzonego przez inne osoby wyłącznie do osób ubezwłasnowolnionych całkowicie lub częściowo oraz małoletnich, przy czym w pierwszych dwóch przypadkach rozstrzygająca jest decyzja o ubezwłasnowolnieniu. *De facto* osoba (pokrzywdzony), która nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem i co do której jedynie zachodzą przesłanki do jej ubezwłasnowolnienia (całkowitego lub częściowego), o ile jest pełnoletnia, może więc skutecznie złożyć wniosek o orzeczenie karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody²⁵. Artykuł 51 § 2 k.p.k. przyznaje pozycję zastępcy procesowego dwóm podmiotom, tj. przedstawicielowi ustawowemu oraz osobie, pod której stałą pieczę pokrzywdzony pozostaje. W pierwszym przypadku chodzi o rodziców, jeżeli dziecko znajduje się pod władzą rodzicielską (art. 98 k.r. i o.), a jeżeli żadne z rodziców nie może reprezentować dziecka, będzie to kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy (art. 99 k.r. i o.). W przypadku braku zgodnego stanowiska rodziców rozstrzygająca będzie decyzja sądu opiekuńczego (art. 97 k.r. i o.). Przedstawicielem ustawowym ubezwłasnowolnionego całkowicie są rodzice lub opiekun (art. 13 § 2 k.c.), a w przypadku ubezwłasnowolnienia częściowo kurator (art. 16 § 2 k.c.).

W odniesieniu do osoby, pod której stałą pieczę pokrzywdzony pozostaje, należy wskazać, iż istotne jest **faktyczne opiekowanie się pokrzywdzonym**. Osoba taka nie musi więc być wyznaczona przez sąd opiekuńczy²⁶. Ustawodawca, w przeciwieństwie do art. 51 § 3 k.p.k., wskazał, iż chodzi o „stałą pieczę”. W orzecznictwie wyrażono pogląd, w myśl którego sprawowanie stałej pieczy polega na całościowym i niepodzielnym jej pełnieniu²⁷. Nie oznacza to jednak wyłączenia możliwo-

²⁴ Postanowienie SN z dnia 26 listopada 2003 r., I KZP 28/03, LEX 82460.

²⁵ R. Stefański, *op. cit.*, s. 148.

²⁶ Tamże, s. 149.

²⁷ Postanowienie SN z dnia 27 maja 1997 r., V KKN 248/96, LEX 29958.

ści jej zmiany na przyszłość²⁸, a jedynie pozbawi legitymacji do złożenia wniosku, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k., osobę wykonującą pieczę tylko chwilowo czy też dorywczo.

6. Ustalenie kręgu innych osób prawnych jako ostatniej grupy podmiotów uprawnionych do złożenia wniosku o orzeczenie karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody może budzić największe kontrowersje. W doktrynie wskazuje się, iż w zakresie tego zbioru mieszczą się osoby wstępujące w prawa zmarłego pokrzywdzonego, tj. **na podstawie art. 52 § 1 k.p.k. osoby najbliższe oraz w razie ich braku lub nieujawnienia, prokurator działający z urzędu**²⁹. Należy pamiętać jednak, o czym była mowa wcześniej, że prokurator na podstawie art. 49a k.p.k. może złożyć wniosek z art. 46 § 1 k.k. także za życia pokrzywdzonego. Na podstawie art. 115 § 11 k.k. osobą najbliższą jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu. Zarówno doktryna, jak i judykatura zawęży krąg „innych osób uprawnionych” do osób pozostających w ścisłym związku z pokrzywdzonym, wynikającym z ustawowego stosunku między tymi osobami³⁰. Tym samym słuszna wydaje się teza Z. Gostyńskiego podkreślająca, iż określenie „inna osoba uprawniona” nie ma charakteru autonomicznego, a wręcz przeciwnie jest ściśle powiązane z występującym przed nim pojęciem „pokrzywdzony”³¹. Odwołując się także do uzasadnienia rządowego projektu kodeksu karnego, argumentem potwierdzającym przedstawiony pogląd może być fakt, iż instytucja środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody pomyślana została jako materialnoprawny oraz skuteczniejszy sposób zabezpieczenia interesów pokrzywdzonego³². Interesująca pozostaje tym samym kwestia dopuszczalności nałożenia obowiązku naprawienia szkody na rzecz osób najbliższych w przypadku śmierci pokrzywdzonego. W razie śmierci

²⁸ Wyrok SN z dnia 3 lipca 1997 r., IV KKN 430/96, Prok. i Pr. 1997, nr 12 poz. 12.

²⁹ J. Giezek, N. Kłaczyńska, G. Łabuda, *op. cit.*, s. 363.

³⁰ Wyrok SN z dnia 17 maja 2000 r., V KKN 145/2000, wraz z glosą R.A. Stefańskiego, OSP 2000 s. 20–24.

³¹ Z. Gostyński, *op. cit.*, s. 102.

³² *Uzasadnienie rządowego projektu Kodeksu karnego*, [w:] *Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 146.

pokrzywdzonego prawa, które by mu przysługiwały, mogą wykonywać osoby najbliższe, a w wypadku ich braku lub nieujawnienia, prokurator, działając z urzędu (art. 52 § 1 k.p.k.). Powyższy przepis ma niewątpliwie charakter karnoprocesowy. Prawo cywilne może znaleźć tu istotne zastosowanie.

Kodeks cywilny przewiduje, że jeżeli wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia nastąpiła śmierć poszkodowanego, zobowiązany do naprawienia szkody powinien zwrócić koszty leczenia i pogrzebu temu, kto je poniósł (art. 446 § 1 k.c.). Ponadto, osoba, względem której ciążył na zmarłym ustawowy obowiązek alimentacyjny, może żądać od zobowiązanego do naprawienia szkody renty obliczonej stosownie do potrzeb poszkodowanego oraz do możliwości zarobkowych i majątkowych zmarłego przez czas prawdopodobnego trwania obowiązku alimentacyjnego. Takiej samej renty mogą żądać inne osoby bliskie, którym zmarły dobrowolnie i stale dostarczał środków utrzymania, jeżeli z okoliczności wynika, że wymagają tego zasady współżycia społecznego (art. 446 § 2 k.c.). Sąd może ponadto przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego stosowne odszkodowanie, jeżeli wskutek jego śmierci nastąpiło znaczne pogorszenie ich sytuacji życiowej (art. 446 § 3 k.c.). Wspomniane wcześniej istotne zastosowanie prawa cywilnego polega właśnie na tym, że uprawnieni wskazani w art. 446 k.c. najczęściej mieścić się będą w kręgu osób najbliższych wskazanych w art. 52 § 1 k.p.k. W doktrynie wyrażono pogląd, według którego przepis art. 52 k.p.k. nie stanowi samodzielnej podstawy nałożenia karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody na rzecz wymienionych w nim osób najbliższych. Konieczne jest tym samym uwzględnienie art. 446 k.c. Według tego ostatniego przepisu podstawa materialnoprawna odszkodowania pozostaje związana z faktem, iż śmierć pokrzywdzonego nastąpiła wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia³³. **Osoby najbliższe, wskazane w art. 52 § 1 k.p.k. mogą więc żądać naprawienia szkody na podstawie art. 446 k.c.**³⁴ **Prawo karne wprowadza oczywiście ograniczenia w zakresie dopuszczalności odpowiedniego stosowania norm prawa cywilnego, w tym więc i art. 446 k.c.** Dotyczy to w szczególności obowiązku na-

³³ Z. Gostyński, *op. cit.*, s. 178.

³⁴ Postanowienie SN z dnia 28 kwietnia 2008 r., I KZP 6/08, LEX 47820.

prawienia szkody orzekanego na podstawie art. 46 § 1 k.k., gdzie wyraźnie wyłączona została możliwość zasądzenia renty. Moim zdaniem decydujące jest jednak to, że poszkodowanym może być również osoba najbliższa, o której mowa w art. 52 § 1 k.p.k.

Jeszcze bardziej kontrowersyjne wydaje się zagadnienie, czy osobom najbliższym, o których mowa w art. 52 § 1 k.p.k., przysługuje wobec śmierci pokrzywdzonego przestępstwem ich własne roszczenie o zadośćuczynienie za własne cierpienie i ból związane ze śmiercią pokrzywdzonego. Osoba najbliższa stałaby się tym samym bezpośrednio pokrzywdzona przestępstwem, co automatycznie upoważniałoby ją do złożenia wniosku o orzeczenie karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody. Na gruncie stanu prawnego sprzed 3 sierpnia 2008 r. pogląd taki uzyskał aprobatę w jednym z orzeczeń Sądu Najwyższego. Stwierdzono m.in., że „obowiązek naprawienia szkody tkwi wprawdzie korzeniami w prawie cywilnym, jednakże stosowany jako środek karny jest w swojej istocie sankcją penalną, dlatego jego stosowanie ma pozostawać przede wszystkim w zgodzie z zasadami prawa karnego. „Wykorzystanie interpretacji przepisu art. 445 § 1 k.c., dopuszczającej możliwość zrekompensowania poprzez zadośćuczynienie krzywdy wynikłej z rozstroju zdrowia osób bliskich ofiary umyślnego przestępstwa przeciwko życiu, doznanej w wyniku wstrząsu psychicznego wywołanego tym przestępstwem, w ocenie Sądu Najwyższego, nie pozostaje w sprzeczności z tymi zasadami”³⁵. Stanowisko to należy jednak uznać za odosobnione. W jednolitej linii orzeczniczej Sądu Najwyższego ugruntował się bowiem pogląd, według którego w powyższym przypadku nie mamy do czynienia z bezpośrednim pokrzywdzeniem przestępstwem, a tym samym nie mamy do czynienia z pokrzywdzonym w rozumieniu art. 49 § 1–3 k.p.k.³⁶

Ustawą z dnia 30 maja 2008 r. (Dz.U. nr 116, poz. 731) wprowadzony został art. 446 § 4 k.c., który stanowi, że sąd może także przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę. Tym samym pojawia się, w mojej ocenie, materialnoprawna podstawa do uznania za pokrzywdzonego (art. 49 § 1 k.p.k.) członka rodziny zmarłego. Dlatego, co podkreślił Sąd Najwyższy już w postanowieniu z dnia 28 kwietnia 2008 r.,

³⁵ Postanowienie SN z dnia 6 marca 2008 r., III KK 345/07, BPK SN 2008, nr 7, s. 27.

³⁶ Postanowienie SN z dnia 28 kwietnia 2008 r., I KZP 6/08, LEX 47820.

członek rodziny zmarłego, który doznał krzywdy, może w związku z obowiązywaniem art. 446 § 4 k.c. złożyć skutecznie wniosek, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k.³⁷ Uwzględniając powyższe, „inna osoba uprawniona”, będąca „osobą najbliższą” dla pokrzywdzonego, może dochodzić w ramach obowiązku naprawienia szkody, o którym mowa w art. 39 pkt 5 k.k. tych roszczeń, które jej bezpośrednio przysługują, a jednocześnie wynikają z tytułu czynu niedozwolonego, którego następstwem musi być śmierć pokrzywdzonego czynem zabronionym (art. 52 § 1 k.p.k.). Będą to więc sytuacje, o których mowa w art. 446 § 1 i 3 k.c. oraz od 3 sierpnia 2008 r. również art. 446 § 4 k.c.

7. Podsumowując przedstawione rozważania, wśród osób uprawnionych do złożenia wniosku o orzeczenie środka karnego obowiązku naprawienia szkody (art. 46 § 1 k.k. w zw. z art. 39 pkt 5 k.k.) można wyróżnić: pokrzywdzonego (art. 49 par 1–3 k.p.k.) podmioty wykonujące prawa pokrzywdzonego (art. 49 § 4 k.p.k.), w tym zastępców procesowych pokrzywdzonego (art. 51 k.p.k.), prokuratora (art. 49a k.p.k., 52 § 1 *in fine* k.p.k.) oraz w wypadku śmierci pokrzywdzonego (art. 52 § 1 k.p.k.) osoby najbliższe dochodzące przysługujących im roszczeń określonych w art. 446 § 1 i 3 k.c. i art. 446 § 4 k.c.

---

³⁷ Tamże.